

A többértelműség fantáziája

Beszélgetés Orosz Istvánnal arról, mi látható a tükörben, és mi rejtőzik a képben

Megtanított a fortélyra Orosz István. Vettünk egy kockás papírlapot. Rárajzolt egy fejet. A négyzethálót pedig függőlegesen beszámozta, vízszintesen betűkkel jelölte meg. Azután koncentrikus köröket, illetve félköröket rajzolt. A számok ezúttal a legyezőszerű felület íveire kerültek, a betűk pedig a sugarakra. Már csak az volt hátra, hogy a négyzetekre bontott portrét átmásolja, illetve a méret- és formakülönbségeket számba véve kiterítse a karéjra, annak trapézforma kis egységeire. Ha az így létrejött talányos grafika „gyűjtőpontjába” egy tükrös hengert állít, azon megjelenik az arckép. Ezzel a sajátos technikával születik Orosz István munkáinak java része, amelyet nemcsak a hazai közönség ismer. Hogy csak a legutóbbi egyéni tárlatait idézzem fel, egy esztendőn belül kiállított Koppenhágában, Kansas Cityben s a pennsylvaniai Bethlehemben. Beszélgetésünk az anamorfózis fogalmától indult.

BOGÁCSI ERZSÉBET

– Évszázadok óta ismerik az úgynevezett anamorfózist. Ennek lényegében két fajta lehet. Emlékszik A követekre, Holbein festményére? Bizonyos szemszögből nézve felfedezhetünk a két figura alatt egy koponyát is. Ez a perspektívika anamorfózis. Első példája a Codex Atlanticusban található, amelyet Leonardo da Vinci kéziratlapjaiból állítottak össze az utódok, a tanítványok. Az egyik ápon fennmaradt két rajzocskó, egy csemsőfej és egy szem, amely ekképpen készült. De van tükrös anamorfózis is, amelynek a titkába az előbb beavattam. Amikor egy amorf ábrázolatra ráhelyezünk egy tükröződő tárgyat, többnyire egy fémhengert. Párizsban van egy kolostor, az ottani minorita barátok már sorozatosan rajzoltak tükrös anamorfózist, könyvet is írtak róla. Érdekes, hogy Descartes is ott élt akkoriban. Meglehet, hogy része volt a felfedezésben.

Mint ezerhatszázban

– Hogyan fejlesztette tovább, amit az okos franciáktól ellesett?

– Amit ők kifundáltak, azt a mai technikával könnyedén meg lehetne csinálni. Csak egy komputer kell hozzá, van is olyan program, amelyik alkalmas rá. De nagytűréssel és fényérzékeny papírral is el lehetne végezni a főbb műveleteket. Én ilyesmire nem szívesen folyamodom, mert éppen azt élvezem, hogy úgy járok el, mint az ezerhatszázban. De nálam már nem amorf grafika, amire ráhelyezem azt a bizonyos tükröhengert. Hanem önmagában is értelmes kép, például egy táj. Ahhoz kell a fantázia, hogy egy színház romjait, hullámzó tengert vagy bármi mást meglássak a felbontott, torzított, szoknyaként kiterített képben. Az ilyesmire mondta Salvador Dalí: egyetlen állításban két, egymástól eltérő igazság rejlik. Ez a szép benne.

– Szemléltetést, akkor is többértelműsége törekszik, amikor nem alkalmazza az anamorfózist.

– Fölöttébb izgalmas valamit elrejtetni egy képben. Van olyan jelentése, amely a nagyközönségnek szól, s olyan, amelyik inkább a kiválasztottaknak. Ez nem első tekintetre, hanem a mű és a néző közötti intenzívebb kapcsolat létrejöttkor világlik ki. Nem mindig akar a művész nyíltan fogalmazni, nem feltétlenül politikai okból, gyakran csak az érdekesség, a játék kedvéért. Én mindig is vonzódtam az ilyesmire. Még az Iparművészeti Főiskolára jártam a hetvenes években, amikor egy amerikai folyóirat, a Print pályázatára egy ábcét terveztem – bogaraból. Alighanem akkor még ösztönösen fordultam ehhez a lehetőséghez. Azután sorra születtek és születnek mindmáig kettős jelentésű munkák. Egy erdő ág-bogai között Dürer arcma rajzolódik ki. Vagy éppen Dalí fedezhetjük fel a Szent Család csoportképében. Vagy egy Faust-jelenetből egy koponya sejlik elő. Talán jellemző az az eset is, amely tavaly történt, amikor Wall Street Journal megbízott egy hirdetésük megtervezésével. Egy kezet kellett rajzolnom, amint egy szöveget ír. Én egy Radnóti-idézetet rejtettem oda: „Fölkel az ősz, és lopni lopakszik az éjben.” Persze, egy amerikai magyar felfedezte, és betelefonált a szerkesztőségbe. Nagy ijedelem lett, szinte pánik. Több helyről rendeltek hiteles fordításokat.

kesőbb ilyen munkám az Óriáscsecsemő volt, a Szikora János rendezte Déry-színház, amelynek a látványát négy főiskolás társammal együtt csináltuk Pécsen. Egy lakótelepi ház kockavilágában, sőt a nézőtérben is bábok ültek. Mégsem maradtam meg a színháznál. Nem éreztem úgy, hogy a magam ura lennék.

Az első albrélet emléke

– De ebben a világban is ide-oda kalandozik. Jó néhány műfajban alkot.

– Unalmas lenne, ha egyvalamihez ragaszkodnék. Belekapok ebbe-abba. Egy-két évvel a főiskola előtt még eszembe sem jutott, hogy képzőművész legyek. Amatőr csoportban játszottam, versmondó versenyeken vettem részt. Alighanem a családi miliónek része volt abban, hogy a betű, a könyv is vonzott. A főiskolán tipografikát és plakáttervezést tanultam. A színházhoz is apám kutatásai, többi között a Bánk bán, vihettek közel. Így a diplomamunkám a kecskeméti Katona József Színház – ma divatos szóval élve – imázsa volt. Fiktív feladat, amely a belépőjegyekről a műsorfüzeteken át a plakátokig mindenféle grafikai munkát felölelt. Ennek láttán az akkor Kecskeméten munkálkodó Ruszt József valódi feladatokkal bízt meg. És már nemcsak grafikus teendővel. Dízletet terveztem a Berenice-hez, Racine drámájához, majd a Csendes Donhoz, a Solohov-adaptációhoz, de amikor Kaposvárot színe vitte a Bacchánusok, Euripidész tragédiáját, akkor engem vitt tervezőnek. A légréde-

kesőbb ilyen munkám az Óriáscsecsemő volt, a Szikora János rendezte Déry-színház, amelynek a látványát négy főiskolás társammal együtt csináltuk Pécsen. Egy lakótelepi ház kockavilágában, sőt a nézőtérben is bábok ültek. Mégsem maradtam meg a színháznál. Nem éreztem úgy, hogy a magam ura lennék.

– A színház tehát közjárték volt. Csak plakáttervezőként látogat vissza-vissza.

– Plakát? Már a szó is rosszszó. Egyre jobban utálok. Az én szívemben még mindig azt jelenti e műfaj, amit a hetvenes-nyolcvanas évek kulturális plakátjai képviseltek Kelet-Közép-Európában. Az akkori tervezőkre úgy gondolok, mint szuverén művészekre, nem pedig alkalmazott művészekre. A korról beszéltek, s önmagukról. Nem azon iparkodtak, hogy segédletükkel nagyobb legyen a színházi bevétel. Egy ilyen falragasz ért annyit, mint egy festmény. Ezeknek a nyomába próbáltam érni. Most a plakát leginkább gigantopoztereket jelöl. Nincsenek művészi, csak kereskedelmi szándékok. Bajban lennék, ha ilyenre kérnének fel. Hogyan utasítanám vissza a tiszteletdíjként felkínált tetemes summát? Alighanem jobban fizetnének érte, mint a szűkölködő színházak.

– A film mellett viszont máig kitart, amely nem kevés sikert hozott. Hazai és külföldi elismerést. Díjat kapott Krakóban, Oberhausenben, Valladolidban, Espinhóban.

– Az animációs filmekért. A főiskolán volt ilyen fakultatív képzés. A diploma után fel is vettek a Pannónia Filmstúdióba, ahol mindmáig státusban vagyok. Kezdetben mint grafikus, háttértervező dolgoztam. Csakhamar elkezdtem filmeket rendezni, amelyekkel ki is jutottam fesztiválokra. Kisfilmek ezek, pár percesek. Az első, a Csönd már több mint két évtizede született. Voltak olyanok is, mint a Holdasfilm, amelyeket a feleségemmel, Keresztes Dórával együtt

készítettünk. Ez Weöres Sándor és Pásztor Béla versciklusából született, azután egy Örkény-egypercesből A sórtartó felé, amelynek hőse egy ebédloaszal útvesztőjébe kerül. Jöttek – kissé nagyképű szóval – a „szerzői filmek”, amelyeket már jóformán átol-cettig magam készítettem. Ilyen a tíz évvel ezelőtti Vigyázat, lépcső! Egy öreg bérházban, emelet-ről emeletre, függőfolyosókon bolyonganak az örökkévalóságig a filmbeli bútorszállítók, s a végük-nincs lépcsőkön sohasem érnek céljukhoz. Ez az első albrélem emlékéit is felidézi. Azt a Szív utcai házat, ahol a szerény szobámba csak a házínénin keresztül lehetett bejárni. De volt nekem egy apró műtermem az óbudai lakótelepen is, ahol tűzvédelmi okból a hatodik emeleten áttörték a szalagházakat. Így furcsa kis fél lakások alakultak ki. Volt egy szoba, voltak a mellékhelyiségek, ám közöttük a lakóház folyosója vezetett. Ha az ember a szobából átmegy a konyhába, vagy megfordítva, kulcsra kellett zárni az ajtót.

Idegen találmányok

– A munkáiban szinte azonos súllyal szerepel a természeti és az épített környezet, s bennük az ember. Vagyis a natura, az architektúra és az anatómia.

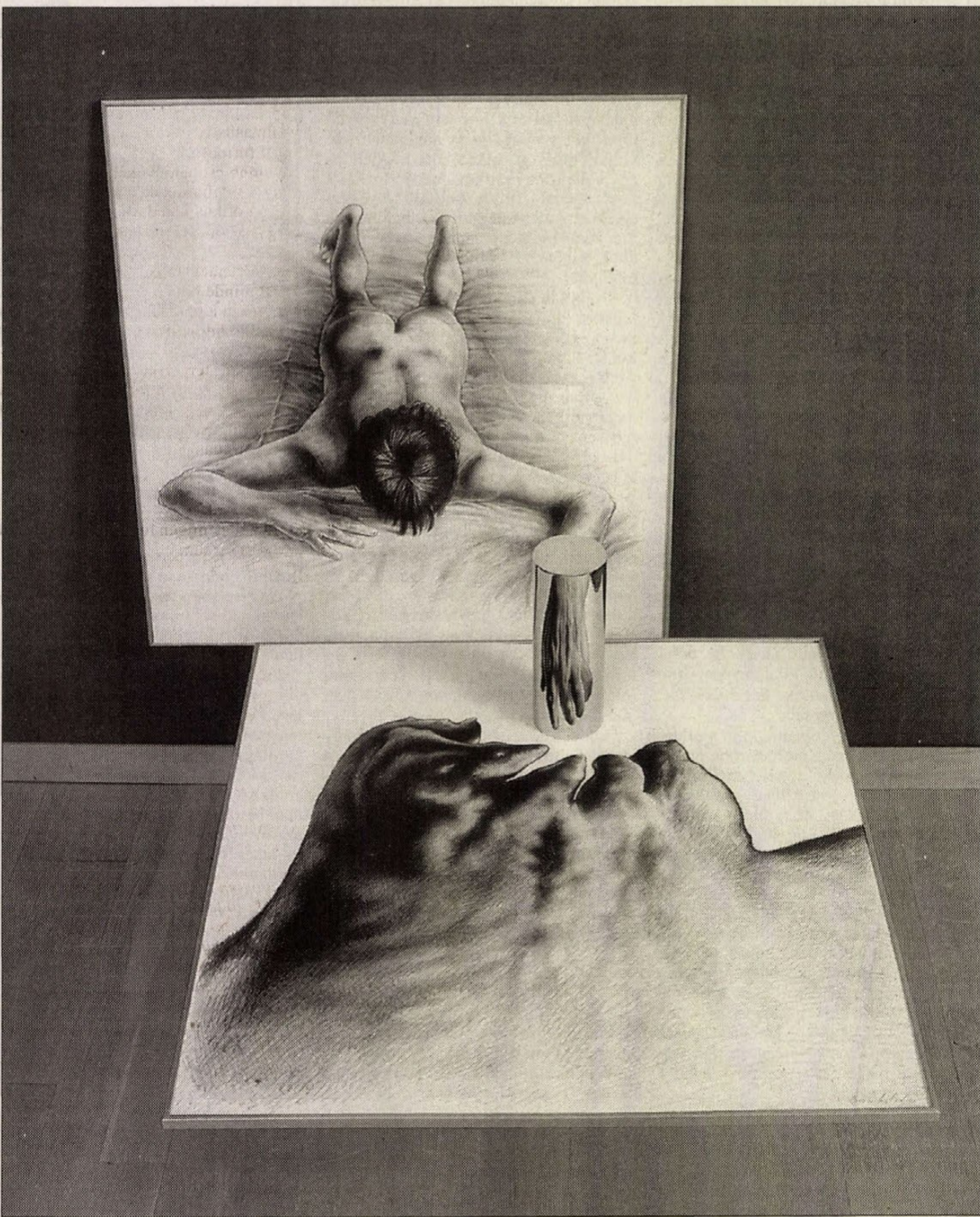
– Miért kellene választanom közülük? Az ember egy életet él. Miért zárnék ki ezt vagy azt? A képzőművészet történetében vannak olyan korszakok, amikor ezek szintén elválaszthatatlanok. Gondoljunk a reneszánszra! Vagy ismét Leonardóra, akinek az életműve e három pillérre épbe fogja. A főiskolán a geometriát és az anatómiát ugyanaz a tanárunk, Gulyás Dénes tanította. Talán ezért is egy töről fakadnak az én szememben. Nem ismerem olyasmit, amit kitiltanék az ábrázolás lehetőségei közül. Csak olyan lehet, amivel nem bírköznek meg. A pályán töltött huszöt-három év után az ember annyi mindennel találkozott. Kíváncsiságból vagy megrendelésre. Olykor egy-egy szakterületet meg is kellett ismerem, hogy a témához képzőművészként hozzájáruljak. Jól hangzik, hogy én mindenfelé belekapok. Valójában nem érzem úgy, hogy eltávolodnék attól a csapástól, amelyen egy grafikus haladhat. A rajzfilm is grafika, csak éppen mozgókép. Néha futballozom, időnként növényeket metszek a Budakeszin lévő házunk kertjében. Lám, mégiscsak csinállok valami mást is!

– Amikor a szabad idejét tölti, pihe-nésképpen. Bár az a gyanúm, hogy azért is váltogatja a műfajokat, hogy kipihenje az anamorfikus képek aprólékos feladatát. Mintegy kiszabadul a négyzethálók rácsai közül.

– Igaza lehet. Egy-egy ilyen grafikám pár hétig készül. Félbe-félbehagyom, és más munkákba fogok, hol ezt, hol azt folytatom. Igazság szerint, amíg nincs tele a nadrágom, addig nehezen veszem rá magam. Mi a legnehezebb a műalkotás létrehozásában? Emlékezetem szerint Picasso válaszolta erre a kérdésre: Leülni az asztalhoz! Odaállni a festőállványhoz! De minden lustaságom, nyögösségem, rendtelenségem ellenére mégsem csinálnám, ha nem szeretném. Miért találtam volna ki éppen ezt magamnak? Nem olyan sokan vagyunk, akik ezt az utat követjük. Szinte egytől egyig ismerjük egymást. Az anamorfózis számomra nemcsak technika, nemcsak forma.

– S a forma mögött ott lappang a tartalom.

– Gondoljon bele! Az ember rajzol valamit, amit szétbont, cserepeire tör. Majd az, ami fölbomlott, eltört, szét-esett, újra összeáll, felépül, egészzé lesz. Mi más ez, mint ami velünk, a mi világunkkal éppen történik? A múlt század olyan tudományos felfedezésekkel, technikai találmányokkal lepte meg az embert, amelyek még kezelhetőbbek, megfoghatóbbak, átláthatóbbak voltak a számára. Ma pedig, s mindinkább olyasmikkel találkozunk, amelyek már idegenek, nem antropomorfak. Használjuk őket, de már nem értjük. Más dolgok születnek, amelyeket én már aligha fogok megszeretni, bár az utánunk jövőknek talán lehetnek még szerethetőek. S akkor még csak a tárgyi világunkról szövelünk. Ugyanez történik a múlt szellemi vívmányával. Valaha büszkeséggel töltött el minket a nemzetállam léte. Most? Dőlnek össze az értékek. S alighanem össze is kell dőlniük ahhoz, hogy meglássuk a remjainkat azt, amit fel kell építenünk.

Anamorfikus testtájak 3. Ceruzarajz és krómozott rézhenger, 1989